

“İhtiyat mı? Korku mu?” Hz. Ömer’in (13-23/634-644) Deniz ve Denizcilğe Bakışı

“Caution or Fear?” ‘Umar’s (13-23/634-644) Approach to the Sea and Seafaring

Murat Öztürk*

*Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı,
İstanbul, Türkiye

ORCID: M.Ö. 0000-0002-5633-9578

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Murat Öztürk,
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı,
İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: ozturkmk@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 01.07.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
06.09.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
09.11.2020

Kabul/Accepted: 13.11.2020

Atıf/Citation:

Oztürk, Murat. "İhtiyat mı? Korku mu?" Hz.
Ömer'in (13-23/634-644) Deniz ve Denizcilğe
Bakışı." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 72
(2020): 21-43.
<https://doi.org/10.26650/iutd.762514>

ÖZ

Birçok araştırmacı İslâm tarihinde denizcilik faaliyetlerinin ilk defa Hz. Osmân b. Affân (23-35/644-656) devrinde başladığını kabul eder. Halbuki İslâm tarihi kaynaklarında Hz. Ömer b. el-Hattâb döneminde kendisine bilgi verilmeden gerçekleştirilen bazı deniz çıkarmaları ve fetihleri zikredildiği gibi bizzat onun emriyle yapılan denizcilik faaliyetlerinden de bahsedilmektedir. Hz. Ömer'in, halefinin aksine denizcilik faaliyetleri hususunda takındığı ihtiyatlı tavır bu çalışmanın temel problemiğidir. Araştırmada onun halifelği devrinde Basra Körfezi, Hint Okyanusu ve Kızıldeniz'de yürütülen denizcilik faaliyetleri, Bilâdü's-Şâm'daki [Suriye] sahil şehirlerini muhafaza etmek için alınan yoğun tedbirler, istişare esasına dayalı olarak kararlar almasıyla bilinen Hz. Ömer'in deniz ve denizcilğe karşı tutumunu etkileyen âmiller ana kaynakların verdiği bilgiler ışığında kronolojik bir şekilde ele alınacak ve değerlendirmeye tâbi tutulacaktır.

Anahtar sözcükler: Hz. Ömer, deniz, denizcilik, Basra Körfezi, Hint Okyanusu, Akdeniz

ABSTRACT

Many researchers agree that seafaring in Islamic history first began in the reign of 'Uthmân b. 'Affân (23-35/644-656). However, Islamic sources mention some landing activities and conquests in the reign of 'Umar b. al-Khattâb without his permission, as well as certain navigation activities under his command. 'Umar's caution towards maritime activities unlike his successor is the main problematic of this study. In this research, the maritime activities carried out in the Persian Gulf, the Indian Ocean, and the Red Sea, as well as intense precautions to save coastal cities in Bilâd al-Shâm [Syria] and arguments for the attitude that 'Umar who is known for making decisions based on consultation exhibited towards sea and seafaring will be discussed and evaluated in chronological order in the light of the information provided by primary sources from 'Umar's caliphate.

Keywords: 'Umar, the sea, seafaring, the Persian Gulf, the Indian Ocean, the Mediterranean

Extended Abstract

Although it is generally accepted that Muslim maritime activities first began in the period of 'Uthmān b. 'Affān (23-35/644-656), Islamic historical sources mention some maritime landings and conquests carried out during the period/reign of 'Umar b. al-Khaṭṭāb (13-23/634-644) without his knowledge, as well as maritime activities carried out at his behest. In this study, the maritime activities carried out in the period of Caliph 'Umar will be examined, the position and attitude of the caliph in the face of the developments, his perspectives on the sea and maritime affairs, and the measures taken to protect Muslims in the case of possible attacks will be discussed in the light of the information provided by the sources.

Before Islam, Arabs were engaged in some maritime activities. As a matter of fact, the use of sea and sea characteristics in the poems written by the poets of the age of *Djāhiliyya* confirms this situation. As efforts to spread and consolidate Islam in the Arabian Peninsula continued during the reign of Prophet Muḥammad (610-632) with the birth of Islam, activities at sea could not be carried out continuously and regularly by Muslims during the aforementioned years. In Abu Bākr's short caliphate time (11-13/632-634), Muslims made remarkable progress towards Iraq and Syria. However, it is possible to say that their activities were not very effective in the seas during the reign of the first caliph after Prophet Muhammad since coastal countries such as Bilād al-Shām [Syria] and Egypt were not conquered.

In the history of Islam, it is understood from the information provided by the sources that the attempts with the aim of jihad in maritime affairs began in the time of Caliph 'Umar. The main reason for this was that Muslims had gradually dominated the regions of Bilād al-Shām, Iran, Iraq and Egypt due to the jihadist activities carried out during 'Umar b. al-Khaṭṭāb's time.

It is worth noting that the capture of Bilād al-Shām and Egypt by the Islamic armies led to the birth of a new maritime age in the Mediterranean. As a matter of fact, the Battle of Yarmūk, which took place in 15 (636), would allow the Muslims to conquer the coastal cities, meaning the Muslims would be neighboring the Byzantine Empire, which was the only dominant power in the seas in this period in the east of the Mediterranean. Although 'Umar b. al-Khaṭṭāb did not allow sea expeditions in the Mediterranean, with some of his practices in coastal cities, he seems to have laid the groundwork for the operations that his successor would carry out.

The first statesman who understood that their dominance in Syria and Egypt was under threat if Byzantium's superiority at the sea continued and realized that the struggle against Byzantium could not be carried out without the support of the navy during the reign of Caliph 'Umar was Mu'āwiya (d. 60/680). In general, in addition to the currently available information about the maritime activities carried out in the Persian Gulf, Indian Ocean and

Red Sea during ‘Umar b. al-Khaṭṭāb’s era, it is seen that Mu‘āwiya, who wanted to carry out maritime activities in the Mediterranean from the coastal parts of Bilād al-Shām, had an insistent request. In this regard, it was natural for Caliph ‘Umar to consult with the governor of Egypt, which is on the Mediterranean coast, to get an idea. However, it seems unlikely that the caliph did not predict that Byzantium was the supreme power in this sea, and his answer to Mu‘āwiya was actually about knowing the truth. Another reason for Mu‘āwiya’s rejection of his request, on the other hand, was related to the number and value of Muslims.

It should be noted ‘Umar b. al-Khaṭṭāb’s reluctance to allow his commanders or governors to make sea journeys was not due to religious requirements. The sunna of the prophet, for example, his actions, rhetoric, and the Qur’an did not prohibit Muslims from traveling in the sea. The Qur’an encourages Muslims to explore the seas and take advantage of the rich resources there. In the same way, the hadiths recommend that Muslims should organize sea travel, go to Makka (Mecca) for Hadj, use sea resources, and develop overseas trade.

‘Umar b. al-Khaṭṭāb made every effort to preserve the coastal cities in the captured areas when Iran was conquered. In fact, based on the information provided by Islamic historical sources, it seems possible that Muslims actually started maritime activities during the period of Caliph ‘Umar. The main reason for ‘Umar b. al-Khaṭṭāb’s reaction to the naval operations carried out in this geography without his permission and the hesitation of Muslims to explore the seas are the likely fatal consequences. The answer to Mu‘āwiya is that Caliph ‘Umar was sensitive to the value of human life and even the number of Muslim soldiers, anticipating or knowing what power he was facing. Because of the Byzantine naval force, ‘Umar b. al-Khaṭṭāb ordered Mu‘āwiya to strengthen the garrisons in the coastal areas and keep the cities under control, even if he did not allow them to make expeditions in the Mediterranean. Although he had hesitated to go to sea, he took various initiatives/steps to protect the coastal cities.

It is necessary to emphasize the following: the foundation of maritime activities in the Mediterranean in a de facto manner during ‘Uthmān b. ‘Affān’s era was laid during the period of his predecessor. As a matter of fact, during ‘Umar b. al-Khaṭṭāb’s time, naval operations in the Red Sea, Uman, Persian Gulf and India were relatively concentrated, while during ‘Uthmān b. ‘Affān’s caliphate, it is necessary to state that naval expeditions were concentrated in the Mediterranean. The attitude of Caliph ‘Umar, who did not allow the sea expeditions that a commander/admiral like Mu‘āwiya wanted to conduct in the Mediterranean and restricted maritime activities during his own caliphate, stemmed from the risk of harm to the Muslims under his rule. In addition, the caliph, who was aware of the small number of Muslims and the more deadly consequences of sea expeditions compared to land wars, must have preferred a cautious attitude in order not to allow mass deaths. The main reason why ‘Umar b. al-Khaṭṭāb behaved less tolerantly regarding the sea was the experience of Byzantines and Persians in maritime affairs.

In this article, the maritime activities carried out in the Persian Gulf, Indian Ocean, and Red Sea during the caliphate of 'Umar b. al-Khaţţāb, the intensive measures taken to protect the coastal cities in Bilād al-Shām, the factors affecting the attitude of the caliph, known for making decisions on the basis of consultation, towards the sea and maritime affairs were handled and evaluated chronologically in the light of the information provided by the main sources.

Giriş

İslâm fütûhâtı dolayısıyla sahile kıyısı olan şehirlerin birer birer fethedilmesi neticesinde çok da alışkın olmadıkları denizlerle karşı karşıya kalan Araplar, zaman içerisinde hem kazanılan şehirlerin savunulması hem de İslâm'daki cihâd anlayışının tesiri ile yavaş yavaş denizcilik faaliyetlerine başladılar.

Erken devirde Arapların seyrüseferlerinde yön bulmakta yıldızlardan istifade ettikleri bilinmektedir. Nitekim *Kur'ân-ı Kerîm*'in “*O, yıldızları kara ve denizin karanlıklarında yön bulsunuz diye sizin için var edendir. Bilen bir toplum için âyetleri ayrı ayrı açıkladık.*”¹ âyeti bu duruma dikkat çekmektedir. Araplar, çölde sabit işaretler bulunmadığı için ilk olarak gökyüzünün kılavuzluğunu muhtemelen deve sırtında yapılan yolculuklarda öğrendiler².

İslâmiyet'ten önce Araplar bazı denizcilik faaliyetleri yürütmekteydiler³. Câhiliye devri şairlerinin yazmış olduğu şiirlerde deniz ve denize ait hususiyetleri kullanmaları bu durumu teyit eder niteliktedir⁴. Diğer yandan Arapların denize yönelik bâtil inançları ve çölü denize tercih etmeleri hususunda kaleme alınan bazı modern çalışmalar da bulunmaktadır⁵. İslâmiyet'in doğuşuyla birlikte Hz. Peygamber (610-632) döneminde Arap Yarımadası'nda İslâmiyet'i yayma ve pekiştirme çabaları sürdüğü için mezkûr yıllar arasında Müslümanlar tarafından denizdeki faaliyetler mütemadiyen ve düzenli olarak gerçekleştirilemedi. Hz. Ebû Bekir'in kısa süren halifeligi devrinde (11-13/632-634) ise Müslümanlar Irak ve Suriye'ye doğru dikkate değer bir ilerleme kaydetmişlerdir. Bununla birlikte Bilâdü's-Şâm [Suriye] ve Mısır gibi sahile kıyısı olan ülkeler fethedilmediği için Hz. Peygamber'den sonra ilk halife döneminde de denizlerdeki faaliyetlerin çok etkin olmadığını söylemek mümkündür.

Diğer yandan İslâm tarihinde denizciliğe dâir cihâd amacı güden teşebbüslerin Hz. Ömer (13-23/634-644) zamanında başladığı kaynakların verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Bunun temel sebebi ise Müslümanların Hz. Ömer zamanında yürütülen cihâd faaliyetleri sebebiyle Bilâdü's-Şâm, İran, Irak ve Mısır bölgelerine peyderpey hâkim olmalarıydı.

1 *En'âm Sûresi*, 97.

2 George F. Hourani, *Arab Seafaring*, Princeton 1995, s. 106.

3 Güney Arabistan'da bahri faaliyetler yürütülmekteydi. Örneğin; Sebeliler zamanında Muza ve Aden'de bulunan limanlar gelişme göstermişlerdi ve hatta Sebeliler'e “*Güney denizlerinin Fenikelileri*” denilmiştir. Geniş bilgi için Mahmut Kelpetin, *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*, İstanbul 2016, s. 59, 67, 76, 107.

4 Abdullah Mensî el-Omerî, “İşkâliyyetü'l-bahriyyeti'l-islâmiyye fi ahdi'l-halife Umar b. el-Hattâb “Kera'a fi'r-Rivâyât””, *Mecelletü it tihâdi'l-camiati'l-Arabîyye – el-Ürdün*, III/1 (2006), s. 140-142.

5 Arapların deniz hakkındaki korkuları, bâtil inançları için bkz. Richard Le Baron Bowen, “Maritime Superstitions of the Arabs”, *American Neptune* 15, 1955, s. 5-48; Lawrence I. Conrad, “Islam and the Sea: Paradigms and Problematics”, *Al-Qantara XXIII/1*, Madrid 2002, s. 123-154.

Belirtmekte fayda bulunmaktadır ki, Bilâdü’ş-Şâm ve Mısır’ın İslâm orduları tarafından ele geçirilmesi, Akdeniz’de yeni bir deniz çağının doğmasına vesile olmuştur⁶. Nitekim 15 (636) yılında vuku bulan Yermük Muharebesi, Müslümanların sahil şehirlerini ele geçirmesine imkân sağlayacak ve Müslümanlar, Akdeniz’in doğusunda tam da bu devirde denizlerde tek hâkim güç pozisyonunda bulunan Bizans İmparatorluğu’na komşu olacaklardı. Hz. Ömer her ne kadar Akdeniz’deki deniz seferlerine izin vermese de halefinin sahil şehirlerinde gerçekleştireceği harekâtlara zemin hazırlamış görünmektedir.

Hz. Ömer Devrinde Denizcilik Faaliyetleri

Çalışmanın amacı Hz. Ömer devrinde gerçekleştirilen denizcilik faaliyetlerini gözler önüne sermek, yaşanan gelişmeler karşısında halifenin takındığı tutum ve tavrı, deniz ve denizciliğe bakış açısını, olası saldırı durumlarında Müslümanları korumak için almış olduğu tedbirleri kaynakların verdiği bilgiler ışığında ele alıp değerlendirmektir. Bu vesileyle İran coğrafyası, Hint Okyanusu ve Kızıldeniz’de yürütülen deniz seferleri ile Akdeniz’in sahil şehirlerinde gerçekleştirilen denizcilik faaliyetleri kronolojik olarak ele alınacaktır.

Hz. Ömer’in halife olmasından sonra hicrî 14 (635) yılında vuku bulan Basra Körfezi’ndeki Sind ve Hindistan’a açılan kapı olan⁷ Übülle’ye⁸ harekât hususunda Taberî (ö. 310/923) ve İbnü’l-Esîr (ö. 630/1233) şu bilgileri nakletmektedirler: “*Utbe b. Gazvân Basra’ya vâli tayin edilmiş ve 14 yılının Rebülevvel ya da Rebüülâhir ayında (Nisan-Haziran 635) şehre varmıştı. Yeni vâli Basra’ya varıp yerleştikten bir ay sonra Übülle halkı onun üzerine yürüdüler. Übülle’de şehri savunmak için 500 tane süvari vardı ve kent Çin’den gelen gemilerin limanı idi. Utbe b. Gazvân onlarla savaşmış ve müşrikleri bozguna uğratarak şehre çekilmek zorunda bırakmıştı. Allah, Farslıların kalplerine korkuyu yerleştirince onlar ağır olmayan eşyalarını yanlarına alıp denizi geçtiler ve Übülle’yi boşalttılar. Müslümanlar arkalarından şehre girdiler. Orada pek çok mal, silâh ele geçirdiler ve birçok esir aldılar. Bunları kendi aralarında paylaştılar ve bu ganimetlerden beşte birini ayırdılar. Müslümanların sayısı ise 270⁹ idi. Buranın fethi ya Receb (Ağustos-Eylül 635) ya da Şâban*

6 Archibald Rose Lewis, “Byzantine and Moslem Shipping in the Mediterranean, 500-1250”, *The American Neptune* 47, 1987, s. 158.

7 Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, nşr. Muhammed Ebû’l-Fazl İbrahim, Kahire t.y., III, 343, 347.

8 Übülle ilk olarak Hz. Ebû Bekir devrinde fethedilmiştir. Tafsîlâtı bilgi için bkz. Mahmut Kelpetin, “Hz. Ebû Bekir Dönemi Fetihleri”, *Hazreti Ebû Bekir*, Sivas 2019, s. 149-150; ayn.mlf., “Hz. Ebû Bekir Döneminde Irak Fetihleri”, *EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler*, 14/43 (Bahar 2010), s. 267-288.

9 İbnü’l-Esîr, askerlerin mevcudu hakkında 300 sayısını zikretmektedir (*İslâm Tarihi İbnü’l-Esîr el-Kâmil fi’l-târih Tercümesi*, Türkçe trc. Beşir Eryarsoy, İstanbul 1986, II, 447).

(Eylül-Ekim 635) ayında gerçekleşti.”¹⁰ Müelliflerin verdiği bilgilerden Basra Körfezi’ndeki Übülle’nin önemli bir ticaret ve denizcilik merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Müslümanların mezkûr fetih esnasında gemi kullandığına dâir bir ibare olmamasına rağmen bu kadar geniş ve koruyucu surlara sahip bir bölgeyi ele geçirmek için denizden de manevra yapmış oldukları düşünülmektedir.

Önemli bir liman olan Übülle’nin ele geçirilmesinin akabinde Hz. Ömer, 15 (636) yılında Osmân b. Ebü’l-Âs es-Sakafî’yi Bahreyn ve Uman’a vâli tayin etti. Osmân ise kardeşi el-Hakem’i Bahreyn’e gönderdi ve kendisi Uman’a gitti. Bununla birlikte vâlinin kardeşi, askerlerinin bir kısmını Bombay yakınındaki Tâna (Thana) Adası’na gönderdi. Askerleri oradan dönünce, başarı ile neticelenen seferi bildirmek üzere Hz. Ömer’e mektup yazıldı. Halife ise ona şu mektubu gönderdi: “*Ey Sakif’in kardeşi! Sen, böcekleri tahta parçası üzerine yükledin; Allah’a yemin ederim ki, eğer gönderdiğin askerler ölmüş olsalardı, kabilenden onların sayısınca insan alırdım!*”¹¹ Hz. Ömer’in denizde kendisinden habersiz bir şekilde yapılan bu sefere verdiği tepki açıktır. Kazanılan başarıya sevinmek bir yana halife öfkesini oldukça da edebî bir dille ifade etmiştir. Bununla birlikte Belâzürî (ö. 279/892-893), bu bilginin hemen ardından şu mâlûmatı da zikretmektedir: “*Osmân, el-Hakem’i Bervas’a ve diğer kardeşi el-Muğire b. Ebü’l-Âs’ı da [Sind¹² kıyısındaki] Havru’d-Deybül’e (ed-Deybül sahiline) gönderdi.*”¹³ Nedvî ise bu yapılan harekâtlar hakkında şöyle bir yorumda bulunmaktadır: “*Müslüman Araplar ya mezkûr bölgeleri biliyorlardı ya da Farşlı denizci ve gemicilerden bu bölgelerin tespiti için yardım almışlardı.*”¹⁴

Bilâdü’ş-Şâm’da Bizans egemenliğini sona erdiren ve 15 (636) yılında Müslümanların bölgeye hâkim olmasını sağlayan Yermük Savaşı ise İslâm güçlerinin Akdeniz ile tanıştığı bir muharebe olarak tarihte yerini almıştır. Müslümanlar bu muharebenin neticesinde Bizans’a ait Antakya, Halep, Kudüs, Kaysâriye, Urfa dahil el-Cezîre bölgesi şehirlerinin yanı sıra

10 Taberî, *a.g.e.*, III, 594-595; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, II, 447. Belâzürî (*Fütûhu’l-Büldân*, Türkçe trc. Mustafa Fayda, *Fütûhu’l-Büldân-Ülkelerin Fetihleri*, İstanbul 2013, s. 390) bu fetih hakkında sadece şu bilgiyi vermektedir: “*Utbe b. Gazvân Übülle üzerine yürüdü ve orasını savaş yoluyla fethetti. O; halifeye yazdığı mektupta, bu fethi bildirdi ve Übülle’nin Bahreyn, Uman, Hind ve Çin’in limanı olduğu haberini verdi.*” Syed S. Nadvî (*The Arab Navigation*, İngilizce trc. Syed Şabâhuddîn ‘Abdur Rahmân, Lahore 1966, s. 36) Basra Körfezi’nin en önemli ticaret merkezinin Müslümanların eline geçtiğini ifade etmektedir. Ayrıca Übülle hakkında bkz. Nadvî, *a.g.e.*, s. 37-38. Farşlıların denizlerde gemileri etkin kullandıklarını gösteren bir kayıt yine Taberî tarafından zikredilmektedir; *a.g.e.*, IV, 8-9.

11 Belâzürî, *a.g.e.*, s. 495. Krş. Nadvî, *a.g.e.*, s. 39; Hourani, *a.g.e.*, s. 53; H. Kindermann-C. E. Bosworth, “Safîna”, *EI2*, VIII, 809.

12 Hindistan’ın alt kıtasında tarihi bir bölge ve günümüzde Pakistan’da bir eyalet olan Sind hakkında tafsilâtlı bilgi için bkz. Azmi Özcan, “Sind”, *DİA*, XXXVII, 244-247. Aynı şekilde Hz. Ömer, Uman’a gönderdiği Arfece b. Herseme el-Ezdi’nin kendisinin tembihlerini dinlemeyerek denizde savaşa girmesini de oldukça sert bir şekilde eleştirmiştir. İbn Haldûn, *Mukaddime*, Türkçe trc. Süleyman Uludağ, İstanbul 2005, I, 502. İbn Haldûn bu hadise için yıl belirtmemiştir.

13 Belâzürî, *a.g.e.*, s. 495. Krş. Nadvî, *a.g.e.*, s. 39.

14 Nadvî, *a.g.e.*, s. 39.

İrmîniye'yi de ele geçirdiler¹⁵. Ardından ise Mısır'ın fethine yöneldiler. Yermük Muharebesi sonrasında Hz. Ömer'in Bilâdü'ş-Şâm'ın sahil şehirlerinde icrâ edilmesini uygun gördüğü denizcilik faaliyetleri hususuna ise çalışmanın son safhasında değinilecektir.

Hicretin 17. yılında (638-639) Kûfe'nin inşası esnasında ise Hz. Ömer'in şöyle bir cümle sarf ettiği kaynaklar tarafından zikredilmektedir: "*Selmân ve Huzeife'yi öncü olarak gönder. Onlar hem kara hem de deniz havasını taşıyan bir yer seçsinler. Benimle sizin aranızda ne bir deniz olsun ne de bir köprü bulunsun.*"¹⁶ Hz. Ömer'in kurulan şehirler ile hilâfet merkezi arasında bağlantıyı sağlayan köprüleri veyahut denizi ya da nehirleri istememesi oluşabilecek herhangi bir yardım durumunda karadan orduları göndermek istemesiyle alâkalı olmalıdır ki bu hususta oldukça bariz bir örnek birazdan ele alınacak olan 'Alâ b. Hadramî'nin bizatihi yaşadığı durumdur.

Hz. Ömer, aynı yılda kendisinden izin almadan gaza amacıyla denize açılan ve İran'ın İstahr bölgesinde bir deniz harekâtına girişen, ancak yenilgiye uğrayan Bahreyn Vâlisi'nin birliklerini, karadan gönderdiği takviye kuvvetleriyle önce kurtardı, sonrasında Bahreyn vâililiğine tayin etmiş olduğu 'Alâ b. Hadramî'yi görevinden azletti. Bu hadisenin başlangıcı gelişimi ve sonuçları hakkında İslâm kaynakları detaylı bilgi sunmaktadırlar. Kaynakların verdiği bilgilere göre: "*'Alâ b. Hadramî, irtidat edenlerle yapılan savaşlarda gerçekten üstünlükler göstermişti. Sa'd b. Ebû Vakkâs Kâdisiye halkına karşı zafer kazanıp Kıs râları yolundan kaldırıncaya onun bu başarıları 'Alâ'nın yaptıklarından daha büyük görünmeye başlamıştı. Bunun üzerine Basra Vâlisi, Farslara bir şey yapmak istemişti. Hem kendisine hem de başkalarına isyan etmek gibi bir şeyi gözünün önüne getirmemişti. Fakat 'Alâ, halkı Farslara karşı savaşa çağırınca talebi kabul görmüştü. Onları birkaç ayrı bölüğe ayırıp bunlardan birinin başına Cârûd b. Muallâ, diğerinin başına Suvâr b. Hemmân, bir başka gruba Huleyd b. Münzir b. Sâvi'yi getirmişti. Huleyd'i de bütün orduların komutanı olarak görevlendirmiş ve onları deniz yoluyla Hz. Ömer'in izni olmadan Fars ülkesine götürmüştü. Askerler Bahreyn'den Fars bölgesine geçmiş ve İstahr'da kıyıya çıkmışlardı. Karşılarında ise başlarında Hirbiz olmak üzere Farslar bulunuyorlardı. Farslar, Müslümanlarla gemileri arasında karışınca donanma ve ordu kumandanı Huleyd, Müslümanların arasında kalkıp konuşma yapmış ve onlara şöyle demişti: 'Şimdi bu kavmin sizleri kendileriyle savaşmak üzere çağırmadığı hâlde sizler onlarla muharebe*

15 Bu savaş hakkında bkz. Mustafa Fayda, "Yermük", *DİA*, XL, 485-486.

16 Taberî, *a.g.e.*, IV, 41; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, II, 483. Krş. Belâzürî, *a.g.e.*, s. 313. Belâzürî verdiği bilginin dışında Medâin ve birkaç diğer bölgenin fethi sonrasında Hz. Ömer'in söylediği ilginç bir rivayeti de nakletmektedir: "*Sivrisinekler askerleri rahatsız edince Sa'd b. Ebû Vakkâs, Hz. Ömer'e yazdığı mektupta halkı sivrisineklerin sokuğunu ve onların bundan rahatsızlık duyduklarını bildirdi. Bunun üzerine halife ona şu mektubu yazdı: 'Araplar deve ile yaşarlar; deveye yarayan yerler ancak onlara da fayda verir. Bunun için sen, onlara acımtrak ot biten bir yer bul; ancak benimle onlar arasında deniz olmasın!'*" Hz. Ömer'in böyle bir ifade kullanmasının bir sebebi de 13 (634) yılındaki Köprü Savaşı olmalıdır. Nitekim Fırat Nehri'ni bir köprü vasıtasıyla geçerek Sâsânîlere karşı savaşmak isteyen Müslümanlardan hem muharebe esnasında hem de nehirde boğularak ölen 4.000 kişi olduğu rivayet edilir. Geniş bilgi için bkz. Taberî, *a.g.e.*, III, 454-459; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, II, 400-403. Krş. Mahmut Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği*, İstanbul 2012, s. 186-188.

etmek için gelmiş bulunuyorsunuz. Gemiler de topraklar da elbette galip gelenlerin olacaktır. O hâlde ‘Sabır ve namaz ile yardım isteyiniz. Gerçekten o namaz, ancak Allah’a derin saygı ve bağlılık gösteren kişilerin yapabileceği büyük bir iştir.’¹⁷ Askerler onun bu davetini kabul ederek öğle namazını kıldıktan sonra düşman üzerine atıldılar ve iki taraf Tâvûs diye bilinen bir yerde çok çetin bir çarpışmaya tutuştular. Orada [iki bölüğün başındaki] Suvâr ile Cârûd öldürüldü. Huleyd ise kendi askerlerine piyade olarak çarpışmalarını emretmiş, onlar da o şekilde yaparak Farslardan büyük ölçüde askerleri öldürmüşlerdi. Daha sonra ise denize geri dönmek için yol bulamadıklarından Basra’ya doğru gitmek üzere yola koyulmuşlardı. Ancak Farslar onların önlerini kesmişti. Hz. Ömer, Basra Vâlisi’nin yaptıklarını haber alınca Utbe b. Gazvân’a haber göndererek helâk olup gitmeden önce kesif bir Müslüman ordusu olarak Fars diyarına gidip Müslümanları kurtarmasını emretmişti. Diğer taraftan halife ‘Alâ’ya¹⁸ da en ağır gelebilecek bir karar alıp onu Sa’d’ın emri altına vermişti. Bunun üzerine o beraberindekilerle birlikte onun yanına gitmek zorunda kalmıştı.¹⁹ Görünen o ki, Müslümanlar denizcilikle ilgili ilk teşebbüslerini daha çok doğuda ve güneyde, yani Basra Körfezi ile Hint Okyanusu’nda

17 Bakara, 45.

18 ‘Alâ’nın denizlerde yaptığı bazı faaliyetler hakkında kaynaklar muhtelif rivayetler sunmaktadırlar. İbn Sa’d (et-Tabakâü’l-Kübrâ, Beyrut t.y., IV, 362) Basra Körfezi’nin doğu yakasındaki Dârin ile savaşçı onları yenen ‘Alâ’nın, Arfece b. Herseme’yi İran sahillerine gönderdiğini ifade ederken giden bu grubun İran’da bir adayı fethettiğini ayrıca Bârihân’a hücum ettiğini zikretmektedir (14/635-636). Belâzürî (a.g.e., s. 444) İbn Sa’d’ın cümlelerini şöyle tamamlar: “Ömer b. el-Hattâb’ın Bahreyn Vâlisi ‘Alâ b. Hadramî, el-Ezd Kabilesinden Hersem b. Arfece el-Bârikî’yi fethit için gönderdi; o da Fâris yakınındaki bir adayı fethetti. Daha sonra Hz. Ömer; ‘Alâ’ya mektup yazıp Utbe b. Ferkad es-Sülemî’yi ona yardıma göndermesini istedi. ‘Alâ bu emri yerine getirdi.” Aynı müellif (a.g.e., s. 101) ‘Alâ b. Hadramî’nin Hz. Ömer’in hilâfeti zamanında Dârin’in fethi hususunda da bazı rivayetleri zikretmektedir: “Komutan, yanına aldığı bazı Müslümanlarla denize açıldı. Dârin halkı, baskına uğradıklarını Müslümanların tekbir sesleriyle anladılar ve şehirden çıktılar. Müslümanlarla üç koldan muharebe edenler öldürüldüler; kadın ve çocuklar ise ele geçirildiler. O sırada Müslümanlara yardım etmiş olan Kerrâzî’n-Nükrî şu şiiri okumuştur: ‘Alâ, zorluktan çekindiği için denize girmekten korktu. Dârin kâfirlerinin üzerine yürümek üzere askerinin başında denize daldım.’” ‘Alâ’nın denize girmekten korkması ya halifeyle ilgili ya da kendi çekincelerinden dolayı olsa gerekir. Yâkût el-Hamevî (Mu’cemü’l-Büldân, nşr. Heyet, Beyrut 1977, I, 320) Bahreyn’deki Bârihân’ın hicri 13 veya 14 yılında ‘Alâ tarafından Ömer b. el-Hattâb zamanında ele geçirildiğini zikrederken yer ismini İbn Sa’d’tan farklı bir şekilde kaydetmektedir. Aynı müellif (a.g.e., II, 139) Hz. Ömer zamanında Osmân b. Ebü’l-Âs es-Sakafî’nin Bahreyn ve Uman arasındaki Ebrkâvan Adası’nı ele geçirdiğini de zikretmektedir. Belâzürî (a.g.e., s. 444) ise aynı adanın fethi ve sonrası hakkında şu bilgileri nakleder: “Akabinde Hz. Ömer; Osmân b. Ebî’l-Asî es-Sakafî’yi Bahreyn ve Uman’a vâli tayin etti; Osmân bu iki bölgeyi hâkimiyeti altına aldıktan ve kendisine itaati sağladıktan sonra, kardeşi Hakem b. Ebü’l-Âs’ı Abdulkays, Ezd, Temim, Benî Naciye ve diğer kabilelerden meydana gelen büyük bir ordunun başında, deniz yoluyla Fâris’e gönderdi. O, Ebrkâvan Adası’nı fethetti. Osmân b. Ebî’l-Asî bizzat kendisi denizi geçerek Fâris’e gitmek üzere hareket etti; Tevvec’e indi ve orasını fethetti. Bu bölgede camiler yaptırdı ve orasını Müslümanların yurdu hâline getirdi.” Belâzürî, Hz. Ömer’in deniz üzerinden yapılacak seferlerden memnuniyet duyduğu şeklinde yorumlanabilecek rivayetlerde bulunmuştur.

19 Taberî, a.g.e., IV, 79-81; İbnü’l-Esîr, a.g.e., II, 492-493; Yâkût el-Hamevî, a.g.e., IV, 8; İbn Kesîr, el-Bidâye ve’n-nihâye, Türkçe trc. Mehmet Keskin, İstanbul 1994, VII, 138; Makrizî, el-Mevâ’iz ve’l-i’tibâr bi-(fi) zikri’l-hutat ve’l-âsâr, nşr. Eymen Fuâd Seyyid, London 2002-2004, III, 602-603. Bu yardımdan sonra Utbe b. Gazvân’ın beraberindeki birliklerle Farslılardan almış olduğu intikam hakkında bkz. Taberî, a.g.e., IV, 81-82; İbnü’l-Esîr, a.g.e., II, 493-494; İbn Kesîr, a.g.e., VII, 138-139; Makrizî, a.g.e., III, 603. Yukarıda anlatılan hadiseler hakkında ayrıca bkz. Nadvî, a.g.e., s. 34-35; Hourani, a.g.e., s. 53; ‘Aly Muhammad Fahmy, “The Muslim Navy during the Days of the Early Caliphate”, *The Islamic Review XV/III*, London 1952, s. 24.

gerçekleştirmişlerdir. Diğer yandan girişimlerin Hz. Ömer'in izni olmadan gerçekleştiği ve bu harekâtlara kalkışan vâlilerin İslâm'ı yüceltmek için bahsi geçen faaliyetleri yürüttüğü hesaba katılacak olursa Hz. Ömer'in denize dâir çekincelerinden kuvvetle muhtemel haberdâr olduklarını söylemek mümkündür.

Mısır'ın ele geçirilmesinden sonra hicretin 18. yılında²⁰ (639-640) Müslümanlar Hicaz'da büyük bir açlık, susuzluk ve kıtlık musibetiyle karşı karşıya kaldılar, hatta öyle ki bu seneye "Remade (Kıtlık ya da Felâket) Yılı" adı verilmişti. Hz. Ömer diğer bölge vâlilerine haber salarak Medine halkı ve çevresinde bulunanlar için yardım isteyip imdada yetişmelerini talep etti. Kara yoluyla gelen yardımlar olduğu gibi deniz yoluyla da bazı gıda maddeleri Hicaz'a gönderilmişti. Mısır Vâlisi Amr b. Âs, Kızıldeniz'de mevcut olan kanalda gerekli termimi yaparak deniz yoluyla Medine'ye yiyecek yardımında bulunmuş ve böylelikle Medine'de yiyecek fiyatları Mısır'dakiyle aynı seviyeye gelmişti²¹. Bu kanalın hacıların Mekke'ye

20 Remade'nin vuku bulduğu sene hususunda İslâm müverrihleri tarafından farklı yıllar zikredilmektedir. Bu senenin hicri 16, 17, 18, 20 yıllarına tekabül ettiğini kaydeden müellifler vardır.

21 Taberî, a.g.e., IV, 100; İbnü'l-Esir, a.g.e., II, 507-508, 515. Krş. İbn Kesir, a.g.e., VII, 149. İbn Sa'd (a.g.e., III, 311, 315) yazılan mektup sonrasında Amr b. Âs'ın hem kara hem de deniz yoluyla gıda yardımında bulunduğunu zikrederken denizden 20 gemi ile yapılan yardımda un ve yağın taşındığını kaydetmektedir. Ebû'l-Kâsım İbn Abdülhakem (Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib, nşr. Abdülmü'nim Amir, Kahire t.y., s. 218-223) Remade yılındaki hadiseyi şöyle anlatmaktadır: "Hz. Ömer çevre bölgelere yazılar göndererek yardım istemişti. Yardım eden bölge liderleri arasında Amr b. Âs da vardı. Mısır Vâlisi Hz. Ömer'e bir yazı göndererek "Başı bende sonu sende olacak kadar gıda yardımı yapacağım." demiştir. Halifenin talebi üzerine kadim bir kanalı ıslah etti. Bu kanal Nil Nehri ile Kızıldeniz'i birbirine bağlamaktaydı. Bu kanal vasıtasıyla gemilerle gıda taşınmış ve kanal daha sonra Emîrî'l-Mü'minin Körfezi olarak tanınmıştır. Hz. Ömer insanlara "Fıravun'un memleketinden Allahu Teâlâ'nın bize ulaştırdığı şu gemilere bakalım" diyerek insanları çağırmış. Câr'a geldiği zamanda mendil istemiş ve insanlara deniz suyuyla gısl alın çünkü deniz suyu mübarektir demiş. Sonra bu gıda ile ilgili birini görevlendirerek ürünlerin Mısır'daki fiyatıyla satılmasını sağlamıştır." Krş. Süyûtî, Hüsnü'l-Muhâdâra fî Târîhi Mısır ve'l-Kahire, nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl, Kahire 1967, I, 156-158. Belâzürî (a.g.e., s. 247) ise yapılan yardım hakkında şunları zikretmektedir: "Hz. Ömer, hicri 21 yılında Amr b. Âs'a yazdığı mektupta Medine halkının içinde bulunduğu darlık ve sıkıntıyı ona bildirdikten sonra haraç vergisinden toplanan yiyeceklerden fazla olanlarını deniz yoluyla Medine'ye göndermesini emretti. Bu şekilde hububat ve bununla birlikte zeytinyağı da gönderildi. Hububat Câr Limanı'na ulaşınca Sa'du'l-Câr bunları teslim aldı. Sonra bu malzemeler Medine'deki bir eve bırakıldı ve halka ölçü ile taksim edildi. Mısır ile Medine arasındaki bu ulaşım, ilk fite sırasında (Hz. Osmân'ın katli) kesildi. Sonra Muâviye ve Yezid'in iktidarları döneminde devam etti..." Burada dikkati çeken ibare Hz. Ömer'in Mısır Vâlisi'nden deniz yoluyla yardım göndermesini talep etmesidir. Bu durum şunu göstermektedir ki, Hz. Ömer Müslümanların güven içinde olduğunda emin olduğunda denizcilik faaliyetlerinde bulunulmasında herhangi bir beis görmemiştir. Ya'kübi (Târîhu'l-Ya'kübi, nşr. Muhammed Sâdik Bahrülululm, Nefef 1964, II, 144-145) istenilen yardım ve Amr b. Âs'ın yardımı hakkında şunları kaydetmektedir: "Amr b. Âs, Mısır'ın fethinden sonra Hz. Ömer'e Muaviye b. Hudeyc el-Kindî'yi gönderdi. Elçi halifenin yanına gelip bu haberi verince Hz. Ömer secde etti. Daha sonra halife, Amr b. Âs'a Medine'ye Müslümanlara yetecek kadar erzak taşınmasını talep etti. Bu istek üzerine Mısır fâtihi Câr ve Kulzum'e 20 gemiyle 3.000 irdeb miktarda gıda malzemesi gönderdi. Bunun üzerine Hz. Ömer ve bazı sahabeler gemileri karşılamak için Câr'a geldiler. Hz. Ömer gelen yemeklerin dağıtımını için birini görevlendirdi ve burada iki mekân inşa ettirerek yiyeceklerin kurulan yerlere konulmasını sağladı." Makrûzî (a.g.e., I, 191) Halicü'l-Kahire olarak bilinen bu kanalın Hz. Ömer'in emriyle inşa edildiğini, yapımının altı ay sürdüğünü ve gemilerle Hicaz'a hububatın taşındığını kaydeder. Modern eserlerin verdiği bilgiler hakkında bkz. Nadvî, a.g.e., s. 35-36; Hourani, a.g.e., s. 60; Muhammed Hamîdullah, İslâm'da Devlet İdaresi, Türkçe trc. Hamdi Aktaş, İstanbul 1998, s. 118, 284; Hassân S. Khalilieh, Islamic Maritime Law-An Introduction, Leiden-Boston-Köln 1998, s. 5. Fahmy denizde güvenli olarak yön bulma ya da seyir faaliyetlerinin Müslümanlarda Hz. Ömer döneminde başladığını ifade etmektedir (a.g.m., s. 24). Eskiden Medine'nin Kızıldeniz kıyısındaki zahire ithal limanı olan ve bugün el-Büreyke adıyla anılan küçük bir yerleşim merkezi olan Câr hakkında bkz. Nadvî, a.g.e., s. 37; Abdülkerim Özyayın, "Câr", DİA, VII, 157-158. Ortaçağ'da bir irdeb = 72,3 ya da 68,8 kilogramdır. Khalilieh, a.g.e., s. 5; E. Ashtar, "Makâyil", EI2, VI, 119.

taşınmasında kullanıldığı ve yapılan aktarımlar esnasında büyük gemilerden istifade edildiği de zikredilmektedir²². Hz. Ömer, daha sonraları Amr b. Âs'ın Akdeniz'i Kızıldeniz'e kanalla bağlama teklifini Bizans donanması Kızıldeniz'e doğru yol alabilir korkusu ve hac yolculuğu kesintiye uğrayabilir düşüncesi ile reddetti²³. Diğer yandan Hz. Ömer'in Kızıldeniz'de kanal yapılmasını ve ileride değinileceği üzere Akdeniz'de deniz seferlerinin düzenlenmesini kabul etmemesi, gemiciliğin toptan reddedilmesi şeklinde yorumlanmamalıdır²⁴.

Halifenin denizlerle ilgili tutumunu en çok etkileyen ve deniz seferlerine karşı kesin bir tavır almasına sebep olan hadise ise hicretin 20. yılında (641) ortaya çıkmış olmalıdır. Bu yılda Hz. Ömer tarafından Alkame b. Mücezziz el-Müdlîcî kumandasındaki 20 gemi Bizans ile savaşmak için harekete geçmiş; ancak gönderilen birliklerin başına felâketler gelince halife bir daha deniz yoluyla kimseyi sefere göndermeme konusunda yemin etmiştir²⁵. Belâzürî²⁶, Hz. Ömer tarafından gönderilenlerin hepsinin helâk olduğunu ifade etmekte ve şair el-'Uzrî'nin, Alkame'yi öven şiirini aktarmaktadır:

إن السلام وحسن كل تحية تغدو على ابن مجزر وتروح

Selam ve her türlü güzel esenlik, daima İbn Mücezziz'e gider gelir:

Bu dönemde her ne kadar Afrika kıtasının sahil kesimlerinde gerçekleştirilen fetih hareketlerinde denizcilik hakkında kayıtlar olmasa dahi, bahsi geçen coğrafyada yürütülen cihâd faaliyetleri Hz. Ömer devrinden sonra yapılacak olan denizcilik harekâtları için temel oluşturmuştur. Hicretin 21. yılında (641-642) Amr b. Âs, Ukbe b. Nâfi' el-Fihri'yi Züveyle'ye göndermiş ve Nâfi', Züveyle'yi sulh yoluyla ele geçirmişti. Böylece Berka ve Züveyle arasındaki bölge Müslümanlara teslim olmuştu²⁷. Hicretin 22. yılında (642-643)

22 Süyûtî, *a.g.e.*, I, 158.

23 Bekrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, nşr. A. P. V. Leeuwen-A. Ferre, Tunus 1992, I, 199; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, nşr. Par M. Reianud-M. G. D. Slane, Beyrut t.y., s. 106; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi Sinâ'ati'l-inşâ*, Kahire 1914, III, 246; Nadvî, *a.g.e.*, s. 36; Hamîdullah, *a.g.e.*, s. 118, 284; Hourani, *a.g.e.*, s. 60; Khalilieh, *a.g.e.*, s. 5; Fahmy, *a.g.m.*, s. 24. Bununla birlikte Hz. Ömer devrinde muhtelif bölgelerde açılmasına izin verdiği kanallar da olmuştur. Bkz. Belâzürî, *a.g.e.*, s. 407-409.

24 Khalilieh, *a.g.e.*, s. 6.

25 Ya'kübi, *a.g.e.*, II, 146; Fahmy, *a.g.e.*, s. 74; Hourani, *a.g.e.*, s. 54; Khalilieh, *a.g.e.*, s. 5; Fahmy, *a.g.m.*, s. 24. İbn Ebü Hayseme (*et-Târîhu'l-Kebîr*, nşr. Salâhaddîn Fethî Hilâl, Kahire 2006, s. 50) şu bilgileri vermektedir: Alkame'nin yanında 300 Müslüman vardı ve hepsi boğulmuştu. Taberî (*a.g.e.*, IV, 112) ve İbnü'l-Esîr (*a.g.e.*, II, 519) Alkame b. Mücezziz el-Müdlîcî'nin Habeşistan'a gittiğini, burasının İslâm diyarına girdiğini ancak Habeşlilerin Müslümanlara zarar verdiğini, bu yüzden Hz. Ömer'in artık ebediyen deniz savaşlarına girmemeye karar verdiğini belirtmektedirler. Bahsi geçen hadise için ise hicri 31 yılını zikretmektedirler. İbn Kesir (*a.g.e.*, VII, 169) Alkame'nin beraberindeki birliklerle birlikte boğulduğunu zikretmekte, Taberî ve İbnü'l-Esîr gibi hicri 31 yılında vuku bulmuş olabileceğini kaydetmektedir.

26 *Ensâbü'l-Eşraf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikli, Beyrut 1996, XI, 135. Bekrî, yolculuğa çıkanlardan çoğunun boğulduğunu ve hadisenin hicri 20 yılında vuku bulduğunu rivayet etmektedir (*Mu'cemü me'sta'cem min esmâ'i'l-bilâd ve'l-mevâzi' (mevâki')*, Mustafâ es-Sekka, Kahire 1945-1951, I-IV, 632-633).

27 Belâzürî, *a.g.e.*, s. 256-257; Taberî, *a.g.e.*, IV, 144; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi İbnü'l-Esîr el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi*, Türkçe trc. Ahmet Ağırakça, İstanbul 1986, III, 26.

Amr b. Âs, Mısır'dan Berka üzerine yürüyüp şehir halkıyla cizye ödemeleri ve ahâlisinden istedikleri kimseleri satmaları mukabilinde barış yaptı. Berka'yı ele geçiren Mısır hâkimi, akabinde Trablusgarp üzerine yürüyüp burayı tam bir ay muhasara altında tuttu. Fakat bir türlü neticeye ulaşamadı. Bir ara Benî Müdlic Kabilesi'nden bazı kimseler gitmiş oldukları avdan dönerken şehir surlarının sahilden denize bitişik olmadıklarını ve Bizans gemilerinin şehrin karşısındaki denizde demirlediklerini görmüşlerdi. Benî Müdlic'e mensup olan bu şahıslar şehir surları ile deniz arasında bir menfez bulunca oradan kente girmiş ve surların üzerine çıkıp tekbir getirmeye başlamışlardı. Bu arada gemilerinden başka sığınacak yerleri olmayan Bizanslılar ise Müslümanların şehre girdiklerini zannetmişlerdi. Amr b. Âs kent surları üzerinde kılıç seslerini, şehirde çarpışmanın meydana geldiğini ve tekbir seslerini duyunca hemen askerleriyle kente hücum etmişti. Meydana gelen çatışmalar sırasında gemilerine kaçıp sığınanların dışında Bizanslılardan kurtulan olmamıştı²⁸. Yapılan bu fetihlerin Hz. Osmân devrinde gerçekleştirilen bahrî çıkarmalarda çok önemli bir yeri vardır. Nitekim Batı Akdeniz cihetindeki sahil şehirlerinin ele geçirilmesiyle birlikte Müslümanlar Hz. Osmân döneminde²⁹ Sicilya ve Endülüs'e çıkarma harekâtında bulundular ve Batı Akdeniz'de denizcilik faaliyetlerini yürütür hâle geldiler.

Hicretin 23. yılında (644) İstahr ahâlisinin akdedilen barış anlaşmasının hükümlerini çiğnemesi üzerine 'Alâ b. Hadramî'nin, Bahreyn diyarından denizi geçerek İstahr'a ulaştığı ve Tâvûs denilen bölgede şehir halkıyla muharebe ederek kenti ikinci defa ele geçirdiği rivayet edilenler arasındadır³⁰.

Genel itibarıyla Hz. Ömer devrinde Basra Körfezi, Hint Okyanusu ve Kızıldeniz'de yürütülen denizcilik faaliyetleri hakkındaki mevcut bilgilere ilâveten Bilâdu'ş-Şâm'ın sahil kesimlerinden Akdeniz cihetinde denizcilik faaliyetleri yürütme isteği içinde olan Muâviye b. Ebû Süfyân'ın (ö. 60/680) ısrarlı talebinin olduğu da görülmektedir.

Bizans'ın denizdeki üstünlüğü devam ettiği sürece Suriye ve Mısır'daki hâkimiyetlerinin tehdit altında olduğunu anlayan ve Hz. Ömer döneminde Bizans'a karşı mücadelenin

28 İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 31. Krş. Belâzürî, *a.g.e.*, 258. Aynı müellif eserinde şu bilgileri de nakletmektedir: "Amr'ın halifeye mektup yazarak İslâm ordusunun Trablus'a ulaştıklarını bildirdiğini; orası ile Kuzey Afrika arasının dokuz günlük bulunduğunu ve eğer kendisinin (Hz. Ömer'in) orada savaşmak üzere izin vermesi durumunda isteğinin yerine getirileceğini haber vermesi üzerine halifenin onu bundan menettiğini ve şöyle yazdığını zikretmektedir: "İfrikiye nedir? Orası parçalanmış, hıyanet etmiş ve hıyanete uğramış bir yerdir!" İbn Abdülhâkem (*a.g.e.*, s. 229-232) ve Ya'kûbî'nin (*a.g.e.*, II, 146) eserlerinde Berka ve Trablus'u fethettikten sonra İfrikiye'nin fethi hususunda izin isteyen Amr b. Âs'a Hz. Ömer izin vermeyerek konunun İfrikiye ile alakalı olmayıp ayrılığa sebebiyet verecek bir şey olduğunu söylediği kaydedilmiştir. Buradaki kasıt deniz olmalıdır.

29 Hz. Osmân devrinde yürütülen denizcilik faaliyetleri hakkında bkz. Murat Öztürk, "Hz. Osmân Dönemi (23-35/644-656) Denizcilik Faaliyetleri ve Bahrî Seferler", *Hiz. Osman*, Sivas 2020, s. 113-140; Murat Öztürk-İsmail Koçuk, "Zâtü's-Savârî Deniz Muharebesi (34/654-655)", *Tarihe Yön Veren Savaşlar*, ed. Osman Gazi Özgüdenli, [Basım aşamasında].

30 İbn Kesîr, *a.g.e.*, VII, 215. Taberî ve İbnü'l-Esîr İstahr'ın ele geçirilişinden bahsederken İbn Kesîr'in zikrettiği gibi bir anlatım sunmamaktadırlar.

donanmanın desteği olmadan yürütülemeyeceğini fark eden ilk devlet adamı Muâviye b. Ebû Süfyân oldu. Bilâdü’ş-Şâm (Suriye) Vâlisi iken Hz. Ömer’e yazdığı, “*Sahildeki köylerden birinde oturan Müslümanlar bu adada³¹ yaşayan Rumların köpeklerinin ulumalarını ve horozlarının ötüşlerini bile duyuyorlar...*” şeklindeki mektubu denize açılma izni isteyen Muâviye’nin bunun için bir hazırlık içerisinde olduğunu göstermektedir. Muâviye’nin ısrarlı talepleri üzerine halife, Mısır Vâlisi Amr b. Âs’a³² gönderdiği bir mektupla ondan deniz hakkında bilgi istedi. Amr b. Âs’ın “*Ey mü’minlerin emîri! Ben denizde kalabalık insanların küçücük bir şeye bindiklerini gördüm. Denizde olanın etrafında su ve semâdan başka bir şey bulunmaz. Deniz sakinleştiği zaman kalplere hüznün verir, dalgalandığı zaman da insanların aklını çeler. Böyle bir anda insanların Allah’a olan bağlılığı biraz daha artar, fakat korkuları da çok olur. O anda denize açılmış insanların durumu bir dal üzerine oturmuş kurtçukların hâline benzer. Eğer kıpırdayacak olursa batır, kurtulursa da korkudan ve dehşetten gözleri görmez hâle gelir.*” cevabı üzerine Hz. Ömer, Muâviye’ye “*Hz. Muhammed’i hak ile gönderen Allah’a yemin ederim ki, hayatta olduğum müddetçe hiçbir Müslümanı bu denize sokmayacağım. İştittigime göre Akdeniz yeryüzündeki denizlerin en büyüklerinden birisiymiş. Böyle tehlikeli bir sefere ben Müslümanları nasıl çıkarıp kâfirler üzerine göndereyim? ‘Alâ’yı hatırla! Vallahi benim için tek bir Müslüman, Bizans’tan ve Bizans’ın içinde bulunan her şeyden çok daha kıymetli ve önemlidir. Sakın bana deniz hakkında bir daha bir şey sormayasın. Sen bu konuda nasıl bir davranışta bulunacağımı benden iyi bilirsin!*” şeklinde cevap vermiştir³³. İbn A’sem el-Kûfî³⁴ (ö. 320/932’den sonra) ise verilen bu cevap sonrasında halifenin Amr b. Âs tarafından yönlendirildiğini düşünen Muâviye’nin, Mısır Vâlisi’nin Kıbrıs’ın kendisi tarafından fethini istemediğini kaydetmektedir. Yazara göre; eğer bu vazife halife tarafından Amr’a verilseydi onun bu fırsatı değerlendirip adaya gideceğini belirten sözleri Hz. Ömer’e ulaştığında halife “*Biz ona emir verseydik o giderdi.*” demişti.

İfade etmek gerekir ki, Arapların İslâmiyet öncesinde yürütmüş oldukları denizcilik faaliyetleri Akdeniz’de değildi. Nitekim İslâmiyet sonrasında ise Müslümanlar bu denize

-
- 31 Muâviye b. Ebû Süfyân’ın *bu ada* diye kastettiği Tartûs şehrinin karşısındaki Ervâd (Arvad) Adası olmalıdır. Antartus (Antarsus), Antarados, Konstantia, Tortosa (Tortouse) adlarıyla da anılan Tartûs, Suriye’nin sahil kesiminde kıyı çizgisinin iki (2) mil kadar yakınında bulunan Ervâd Adası’nın karşısında yer alır. Abdülkerim Özaydın, “Tartûs”, *DİA*, XI, 116.
- 32 Suâd Mâhir (*el-Bahriyye fî Mısri’l-İslâmiyye ve âsarühe’l-bâkiye*, Cidde 1979, s. 64) Hz. Ömer’in Amr b. Âs’a bu soruyu tevcih etme sebebini şu şekilde açıklamaktadır: “*Çünkü o Mısır’daydı ve Mısır’ın Suriye (Şâm) gibi Akdeniz’e sahilleri vardı.*”
- 33 Birbirine yakın ve benzer ibareler kimi zaman ağıdalı kimi zaman da kısa anlatımlarla İslâm kaynakları tarafından aktarılmıştır. Bkz. Taberî, *a.g.e.*, IV, 258-259; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 101-102. Krş. İbn Sa’d, *a.g.e.*, III, 285; İbn A’sem el-Kûfî, *Kitâbü’l-Fütüh*, nşr. ‘Ali Şîrî, Beyrut 1411, I, 264-265; İbn Kesîr, *a.g.e.*, VII, 251; İbn Haldûn, *a.g.e.*, I, 502; Makrîzî, *a.g.e.*, III, 604; Nadvî, *a.g.e.*, s. 34; ‘Aly Mohamed Fahmy, *Muslim Naval Organisation in the Eastern Mediterranean from the Seventh to the Tenth Century A. D.*, London 1980, s. 51; Hourani, *a.g.e.*, s. 54-55; Fahmy, *a.g.m.*, s. 24.
- 34 *a.g.e.*, I, 265. Şii rivayetleriyle mâruf İbn A’sem el-Kûfî hakkında bkz. Mahmut Kelpetin, *İbn Asem el-Kûfî’nin Kitâbü’l-Fütühunda Hz. Ebû Bekir Dönemi*, İstanbul 2010, s. 19-25; Mustafa Fayda, “İbn A’sem el-Kûfî”, *DİA*, XIX, 325-326.

15 (636) yılındaki Yermük Savaşı ile hudut olmuşlardır. Hz. Ömer'in fikir edinmek için Akdeniz'e kıyısı olan Mısır'ın vâlisine danışmasından daha doğal bir şey olamazdı. Diğer taraftan halifenin Bizans'ın bu denizde üstün güç durumunda olduğunu tahmin etmemiş olması mümkün görünmemektedir ki, Muâviye'ye verdiği cevap da aslında hakikati bilmesiyle ilgilidir. Diğer önemli gerekçesi ise Müslümanların sayısı ve değeriyle ilgiliydi. Bununla birlikte halifenin Şâm (Suriye) sahilleri ile ilgilendiğine dâir önemli bir kaydı Taberî ve İbnü'l-Esir bizlere sunmaktadırlar: "*Halife, Şâm bölgesinin askerî bakımından ihtiyaç sayılabilecek eksiklerini karşıladı ve gerekli silâhlı asker ihtiyacını da temin ettikten sonra bölgeyi dolaşmaya başladı. Abdullah b. Kays'ı bütün sahil bölgelerinin başına getirdi.*"³⁵ Bu ifade, her ne kadar Bizans ile ilgili çekinceleri olsa bile sahil şehirlerine ve denizcilğe verdiği önemi ispatlar niteliktedir. Bununla birlikte bazı tarihçiler tarafından, Müslüman Arapların Bizanslılarla mücadele etmek için hazırlıklı olmadıkları ve bu durumun Hz. Ömer tarafından bilindiği zikredilmektedir. Nitekim aynı müelliflere göre Hz. Ömer'in denizdeki faaliyetleri yasaklamasının sebebi ise Bizanslılar ve Farslılara oranla Arapların deniz savaşlarında tecrübesizliğinin farkında olmasıdır³⁶.

Genelde kabul görüldüğü üzere Arapların Bilâdü's-Şâm bölgesindeki şehirlerin fetihlerinin kronolojisi belirsiz ve sahil şehirlerinin Müslümanlar tarafından zabtı tam anlamıyla muammadır. Kâh fethedilen kâh Bizans İmparatorluğu tarafından tekrar ele geçirilen kıyı kentleri hususunda tam anlamıyla bir hâkimiyet ancak Hz. Osmân devrinde özellikle Muâviye b. Ebû Süfyân'ın çabaları sayesinde tesis edilmiştir. İlgili bağlamda Belâzürî, Hz. Ömer devrinde Bilâdü's-Şâm'daki kıyı şehirlerinin durumu ve bu coğrafyada gerçekleştirilen faaliyetler hakkında teferruatlı mâlûmat vermektedir. Müellifin kayıtlarına göre; "*Hz. Ömer zamanında Askalan sulh yoluyla Muâviye tarafından yeniden fethedildi. Ürdün sahilleri Bizans'tan devamlı yardım aldığı için Yezîd b. Ebû Süfyân ile Amr b. el-Âsî tarafından ele geçirildi. Muâviye de bu fetihlerde güçlülere katlanmış ve yararlılıklar göstermiştir. Sûr şehrinde Rum cemaati vardı ve daha sonra Sûr şehri ve sahillerine adamlar yerleştirildi. Muâviye'nin kardeşi Yezîd Dimaşk şehrinin fethinden sonra Sayda, Irka, Cübeyl ve Beyrut üzerine yürüdü; nitekim bu bölgeler sahildedir. Öncü kuvvetinin başında kardeşi Muâviye vardı. Buraları kolayca fethetti ve halkından birçok kimseyi bu şehirlerden sürdü. Irka'nın fethini Yezîd'in³⁷ başkumandanlığı altında bizzat Muâviye gerçekleştirdi. Ancak Ömer b. el-Hattâb'ın halifeliliğinin son, Osmân b. Affân'ın halifeliliğinin ilk günlerinde Bizanslılar bu sahilleri ele geçirdiler. Muâviye onların üzerine yürüdü ve söz konusu sahilleri yeniden fethetti. Bu bölgelere asker yerleştiren Muâviye*

35 Taberî, *a.g.e.*, IV, 64, 67; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, II, 513. Taberî eserinin başka bir sayfasında (*a.g.e.*, IV, 144) hicri 21 yılı olayları içinde Muâviye'nin sahil bölgelerinden sorumlu olduğunu zikretmektedir.

36 Fahmy, *a.g.e.*, s. 105; Nadvî, *a.g.e.*, s. 34; Hourani, *a.g.e.*, s. 55; Fahmy, *a.g.m.*, s. 24.

37 Belâzürî (*a.g.e.*, s. 151), Muâviye'nin kardeşi Yezîd'in ölümünden sonra halifeye mektup yazdığını ve sahillerin durumunu anlattığını, Hz. Ömer'in de ona yazdığı mektupta kaleleri tamir ettirmesini ve oralara asker yerleştirmesini; gözetme yerlerine bekçiler ve fenerler koymasını istediğini kaydetmektedir. Krş. Fahmy, *a.g.e.*, s. 51.

ayrıca onlara iktâ³⁸ yoluyla topraklar verdi.”³⁹ Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir gerçek var ki, Hz. Ömer devrinde kıyı limanlarının güçlendirilmesi, istihkâmların ve surların tamir ettirilmesi, iktâ yoluyla toprakların verilmesi hususu Hz. Osmân zamanında da sürdürülmüştür. Bu cihetten bakıldığı zaman bile Hz. Ömer döneminde denizcilik bağlamında sahil şehirlerinde gerçekleştirilen faaliyetler halefine örnek teşkil etmiş görünmektedir. Nitekim Muâviye'nin ısrarlı talepleri ancak Hz. Ömer devrinden sonra bazı şartlarla kabul görmüştür.

Hz. Ömer'in Deniz ve Denizciliğe Bakışına Dâir Diğer Rivayetler

Müslümanların Hz. Osmân zamanına değin denizcilik faaliyetleri hususunda bilgisiz olduğu konusundaki rivayetlerin doğruluk payının bulunmadığı kaynakların verdiği bilgiler ışığında açıkça ortadadır. Bununla birlikte bazı örneklerle bu durumu daha da kuvvetlendirmek mümkün görünmektedir.

Hicretin 16. yılının Safer ayında (Mart-Nisan 637) Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın kumandanlığında gerçekleştirilen Sâsânîlerin başkenti Medâin'in fethinden önce İslâm ordusunun komutanının askerleriyle yaptığı şu konuşması aslında İranlıların sahip olduğu deniz gücünü göstermesi bakımından önemlidir: “Sizin düşmanınız şu nehir ile kendisini korumaktadır. Karşınızda bu nehir bulduğça sizler düşmanınızın yanına varamazsınız, fakat onlar arzu edecek olurlarsa gemileriyle yanınıza gelip sizinle çarpışsınlar!”⁴⁰ Nitekim İslâm ordusunun kumandanının bu ifadesi, Sâsânîlerin sahip olduğu deniz gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Muhtemelen Hz. Ömer de Bizans İmparatorluğu gibi Sâsânîlerin de sahip olduğu denizcilik geleneklerinin farkında idi. Halifenin deniz seferlerine sıcak bakmaması Müslümanların karşısındaki gücün sahip olduğu bahrî kuvvet ile ilgili olsa gerektir. Bu da Hz. Ömer'i ihtiyatlı davranmaya ve Müslümanların hayatını düşünmeye itmiş görünmektedir.

38 Belâzürî (a.g.e., s. 168, 172), Askalan ve Antakya'da iktâ olarak verilen topraklar hakkında da bilgileri sunmaktadır: “Askalan'da çeşitli yerlerde Hz. Ömer ve Hz. Osmân'ın emriyle iktâ yoluyla verilmiş topraklar vardır. Ayrıca Antakya'nın her iki halife nezdinde büyük bir ehemmiyeti vardı. Orası fethedilince Hz. Ömer, Ebû Ubeyde'ye mektup yazıp Antakya'ya iyi niyetli ve tedbirli Müslümanlardan bazı kimseler, yerleştirmesini; onları savaşa hazır hâlde olmasını; aylıklarını kısmamasını emretti. Muâviye vâli olunca da aynı emirleri ona da yazdı. Daha sonra Hz. Osmân da Muâviye'ye mektup yazıp orada devamlı asker bulundurmasını ve kendilerine iktâ yoluyla topraklar vermesini emretti.”

39 Belâzürî, a.g.e., s. 138, 149, 166. Krş. İbnü'l-Esîr, a.g.e., II, 394-395, 452. Benzer fakat daha kısa bilgiler için bkz. Fahmy, a.g.e., s. 52. Vassilios Christides tarafından kaleme alınmış olan makale de Bilâdü's-Şâm'daki sahil kentlerinin genel panoramasını ortaya koymaktadır. “The Coastal Towns of Bilâd al-Shâm at the Time of the Râshidûn (632-661). Defence and Trade”, *Epeteris tou Kentrou Epistemonikon Ereunon 13-16 (1984-1987)*, Atina 1988, s. 49-62.

40 Taberî, a.g.e., IV, 9; İbnü'l-Esîr, a.g.e., II, 469. Krş. İbn Kesîr, a.g.e., VII, 109. Belâzürî (a.g.e., s. 299) sadece Medâin ile ilgili kısımda şu bilgileri vermektedir: “Müslümanlar daha sonra yüzerek ırmağı geçtiler ve şehrin doğu tarafını da fethettiler.” İbn A'sem (a.g.e., I, 155, 168) ise bu hususta şunları nakletmektedir: “Sa'd b. Ebû Vakkâs, Medâin'deki Yezdicerd b. Şehriyar'a bir grubu davet amaçlı gönderdi. Önce Fırat'a oradan da Dicle'ye giden heyet sonra kayıklarla Medâin'deki Yezdicerd'e geçtiler. [Gelişen hadiselerin akabinde Yezdicerd ile muharebe etmek için harekete geçen İslâm ordusunun başındaki] Sa'd b. Ebû Vakkâs Dicle'ye ulaştığında suların fazlalığı sebebiyle köprü kurulmasını istedi, ancak askerlerden biri atlarla karşı tarafa geçebileceğini ifade edip izin isteyince verilen müsaade sonrasında atıyla karşı tarafa geçti.”

Fahmy’e göre⁴¹, Hz. Ömer Mısır’ın fethi sonrasında Ptolemy, Roma ve Bizans yöneticilerine başkent olarak hizmet veren İskenderiye’yi bir kenara bıraktı. Nitekim deniz gücünü elinde tutan Bizans İmparatorları için şehrin başkent olmasının belli avantajları vardı; ancak o zamanda bahrî gücü eksik olan Müslümanlar için İskenderiye, denizden gelen saldırılara çok açık bir yerdi. Bu sebeple Mısır’daki yönetim merkezinin İskenderiye yerine Babilon yakınlarında [Fustat’ta] tesis edilmiş olmasında halifedeki tedirginlik etkili olmuştur. Bununla birlikte Fahmy’nin mezkûr yorumu yapmasında İbn Abdülhakem’in (ö. 257/870) eserinde geçen bir kayıt rol oynamış görünmektedir. Amr b. Âs, ele geçirdiği Mısır’ın başkenti olarak İskenderiye’de yerleşmek için izin istediğinde, Hz. Ömer ona şöyle cevap vermiştir: “*İster yaz ister kış olsun, ne zaman onları görmek istersem benimle Müslümanlar arasında hiçbir suyun varlığını istemem.*”⁴² Hz. Ömer’in bölgeyi tanımadığı ve Amr’dan fethettiği bölgeler hakkında bilgi vermesini istediği anlaşılmaktadır.

Taberî ve İbnü’l-Esîr eserlerinde 23 (643-644) yılı olaylarını rivayet ederken Hz. Ömer ile ilgili bir hadise şu şekilde zikredilmektedir: “*Bir gün Hz. Ömer’e bir heyet gelir, şöyle derler: “Çoluk çocuğumuz bir hayli arttı. Zorluklar gittikçe şiddetlenip duruyor. Bunun için bize bir miktar yiyecek ver.”* Hz. Ömer şöyle cevap verir: “*Evet, doğruyu söylediniz! Başınıza gelenler öyledir, fakat siz bir sürü dul kadın edinmiş, sonra da Allah’ın malından geçinmeyi alışkanlık hâline getirmişsiniz. Ben sizinle birlikte denizin ortasında doğuya ve batıya doğru yönelmiş giden bir gemide beraber olsaydım da orada insanlar kendilerine emir verecek ve onları yönetecek bir adam seçselerdi, bu kişi onlara doğruyu gösterdiği ve kendisi doğruca davrandığı takdirde ona tâbi olur, doğruluktan ayrılması hâlinde onu öldürürlerdi!*”⁴³ Hz. Ömer’in karşılaştığı böylesi bir olayda hüküm verirken denizden ve gemiden bahsetmesi deryadan korkmadığını, misal verecek kadar denizi içselleştirip tanıdığını göstermesi bakımından ehemmiyet kesbetmektedir.

Hz. Ömer’in şu iki sözü de kaynaklar tarafından rivayet edilmektedir: “*Allahu Teâlâ Müslümanların denize açılmalarından dolayı bana hesap sormasın?*”⁴⁴ ve “*Ben ümmetimi bir levha üzerinde taşıtıp boğayım mı? Allah’a yemin olsun ki böyle bir şey yapmam!*”⁴⁵ Nitekim Makrîzî⁴⁶ (ö. 845/1442) açık bir şekilde halifenin denizlerde yapılmak istenen seferlerle ilgili yasaklayıcı tutumunun İslâm ordusunun boğulma ihtimâlinde kaynaklandığını belirtmektedir.

41 Fahmy, a.g.m., s. 24.

42 İbn Abdülhakem, a.g.e., s. 132-133. Aynı müellif eserinin 131. sayfasında Kıptilerin gemilerde çalıştığına dair bilgi de sunmaktadır.

43 Taberî, a.g.e., IV, 213; İbnü’l-Esîr, a.g.e., III, 67.

44 İbn Sa’d, a.g.e., III, 284; Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, X, 316.

45 Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, X, 316.

46 Makrîzî, a.g.e., III, 603.

Ya'kübî'nin (ö. 292/905'ten sonra) kaydına göre ise Hz. Ömer vefat anında şöyle demiştir: “Birçok şehirler kurdum, birçok dîvânlar tesis ettim, birçok ihsanlarda bulundum, karada ve denizde savaştım...”⁴⁷ İfadenin kendisi başlı başına Hz. Ömer devrinde denizcilik faaliyetinden korktuğu yönündeki anlayışı yıkar niteliktedir.

Belirtmek gerekir ki, Hz. Ömer'in kumandan veyahut vâlilerine deniz seyahatleri yapma konusunda izin vermedeki isteksizliği dinî gereklerden kaynaklanmıyordu. Peygamberin *sünneti*, örneğin yaptıkları, söylemleri ve *Kur'ân-ı Kerîm* Müslümanların denizde yolculuk yapmalarını yasaklamamıştır. *Kur'ân-ı Kerîm*, Müslümanları denizlere açılmaya ve deryanın zengin kaynaklarından yararlanmaya sevk etmektedir. Aynı biçimde *hadislerde* de Müslümanların deniz seyahatleri organize etmeleri, hac için Mekke'ye gitmeleri, deniz kaynaklarından yararlanmaları ve denizaşırı ticareti geliştirmeleri tavsiye edilmiştir⁴⁸.

Yine Makrîzî, Hz. Ömer'in şöyle bir cümle sarf ettiğini rivayet etmektedir:

“لولا آية في كتاب الله تعالى لعوت ركب البحر بالدرّة”

“Allah'ın kitabında bir ayet olmasaydı, denize açılanı kırbaçla vururdum.”

Makrîzî'nin zikrettiği bu kayıt da Hz. Ömer'in denize karşı tutumunun dinî gerekçeler sebebiyle değil de kendi çekincelerinden kaynaklandığını göstermekle birlikte denizde yapılan seferlere yine *Kur'ân-ı Kerîm*'e istinaden müsaade ettiğinin bir kanıtı olarak da değerlendirilebilir.

Hz. Ömer devrinde İslâm devletinin sınırları Bilâdü'ş-Şâm ve Mısır'a kadar uzanmıştı. Diğer yandan o, hilâfeti zamanında İran coğrafyasında fethedilen bölgelerdeki sahil şehirlerinin muhafaza edilmesi açısından elinden gelen bütün gayreti sarf etmişti. Esasında İslâm tarihi kaynaklarının verdiği bilgilere istinaden Müslümanların Hz. Ömer döneminde denizcilik faaliyetlerine fiilî olarak başladıklarını söylemek mümkün görünmektedir. Hz. Ömer'in kendisinden izin alınmaksızın gerçekleştirilen deniz harekâtlarına tepki göstermesinin ve Müslümanların denizlere açılması hususunda tereddüt duymasının sebebi, karşılaşılması muhtemel ölümcül sonuçlardır. Muâviye b. Ebû Süfyân'a verilen cevap da Hz. Ömer nezdinde Müslüman askerlerin hayatı ve hatta sayısı hususundaki hassasiyeti göstermesi nasıl bir güçle karşı karşıya olduğunu tahmin etmesi ya da bilmesiyle ilgilidir. Hz. Ömer, Bizans'ın sahip olduğu donanma kuvveti sebebiyle her ne kadar Muâviye'ye Akdeniz'de yapmak istediği seferler için izin vermese de sahil bölgelerinde garnizonların güçlendirilmesi ve şehirlerin kontrol altında tutulması emrini vermiştir. O, denize açılma hususunda tereddütler yaşamış olmasına rağmen kıyı şehirlerinin korunması bağlamında muhtelif girişimlerde bulunmuştu.

47 Ya'kübî, *a.g.e.*, II, 150.

48 Khalilieh, *a.g.e.*, s. 1. Denizlerle ilgili bazı âyet ve hadisler hakkında bkz. Murat Öztürk, *Fâtımiler'in Deniz Gücü ve Akdeniz Hâkimiyeti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 16-17. Müslümanların Hz. Peygamber döneminde Habeşistan'a düzenlenmiş oldukları iki seferi göz ardı etmemek gerekmektedir.

Sonuç itibariyle bilhassa şu hususun altını çizmek gerekmektedir; bu devirde Müslümanların denizcilik faaliyetinde bulunmadıklarını söylemek mümkün değildir. Hz. Osmân devrinde Akdeniz’de *de facto* bir şekilde yürütülecek denizcilik faaliyetlerinin temeli selefi döneminde atılmıştır. Nitekim Hz. Ömer zamanında Kızıldeniz, Uman, Basra Körfezi ve Hindistan’da deniz harekâtları nispeten yoğunlaşmışken, Hz. Osmân’ın halifelîği sırasında deniz seferlerinin Akdeniz’e odaklanmış olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Muâviye b. Ebû Süfyân gibi bir kumandanın/amiralin Akdeniz’de yürütmek istediği deniz seferlerine izin vermeyen ve kendi hilâfeti devrinde bahrî faaliyetleri kısıtlayan Hz. Ömer’in tavrı, idaresi altında bulunan Müslümanların zarar görme riskinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanında Müslümanların sayısının azlığı ve deniz seferlerinin kara savaşlarından daha ölümcül neticeleri olduğunun bilincindeki halife, toplu ölümlere müsaade etmeme adına ihtiyatlı bir tavrı tercih etmiş olmalıdır. Hz. Ömer’in deniz hususunda daha az müsamahakâr davranmasının en temel sebebi Bizans ve Farşlıların denizcilikte sahip oldukları tecrübelerdir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Ashtor, E., “Makâyil”, *EI2*, VI, 117-122.

Bekrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, nşr. A. P. V. Leeuwen-A. Ferre, I, Tunus 1992.

_____, *Mu‘cemûl me‘sta‘cem min esmâ‘i‘l-bilâd ve‘l-mevâzi‘ (mevâki‘)*, Mustafa es-Sekka, Kahire 1945-1951, I-IV.

Belâzürî, *Fütûhu‘l-Büldân*, Türkçe trc. Mustafa Fayda, *Fütûhu‘l-Büldân-Ülkelerin Fetihleri*, İstanbul 2013.

_____, *Ensâbü‘l-Eşraf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikli, Beyrut 1996, X-XI.

Bowen, R. L. B., “Maritime Superstitions of the Arabs”, *American Neptune* 15, 1955, s. 5-48.

Christides, V., “The Coastal Towns of Bilâd al-Shâm at the Time of the Râshidûn (632-661). Defence and Trade”, *Epeteris tou Kentrou Epistemonikon Ereunon 13-16 (1984-1987)*, Atina 1988, s. 49-62.

Conrad, L. I., “Islam and the Sea: Paradigms and Problematics”, *Al-Qantara XXIII/1*, Madrid 2002, s. 123-154.

Ebü‘l-Fidâ, *Takvimü‘l-büldân*, nşr. Par M. Reianud-M. G. D. Slane, Beyrut t. y.

Ebü‘l-Kâsım ibn Abdülhakem, *Fütûhu Mısr ve‘l-Mağrib*, nşr. Abdülmü‘nim Âmir, Kahire t.y.

Fahmy, ‘A., M., *Muslim Naval Organisation in the Eastern Mediterranean from the Seventh to the Tenth Century A. D.*, London 1980³.

- _____, “The Muslim Navy during the Days of the Early Caliphate”, *The Islamic Review XV/III*, London 1952, s. 24-25.
- Fayda, M., “İbn A’sem el-Kûfî”, *DİA*, XIX, 325-326.
- _____, “Yermük”, *DİA*, XL, 485-486.
- el-Hamevî, Yâkût, *Mu’cemü’l-büldân*, nşr. Heyet, Beyrut 1977, IV.
- Hamîdullah, M., *İslâm’da Devlet İdaresi*, Türkçe trc. Hamdi Aktaş, İstanbul 1998.
- Hourani, G. F., *Arab Seafaring*, Princeton 1995, s. 106.
- İbn A’sem el-Kûfî, *Kitâbü’l-Fütûh*, nşr. ‘Ali Şîrî, Beyrut 1411, I.
- İbn Ebû Hayseme, *et-Târihu’l-Kebîr*, nşr. Salâhaddîn Fethî Hilâl, Kahire 2006.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, Türkçe trc. Mehmet Keskin, İstanbul 1994, VII.
- İbn Haldûn, *Mukaddime*, Türkçe trc. Süleyman Uludağ, İstanbul 2005, I.
- İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, Beyrut t. y., III-IV.
- İbnü’l-Esîr, *İslâm Tarihi İbnü’l-Esîr el-Kâmil fi’t-târih Tercümesi*, II, Türkçe trc. Beşir Eryarsoy, İstanbul 1986, III, Türkçe trc. Ahmet Ağırakça, İstanbul 1986.
- Kalkaşendî, *Subhu’l-a’sâ fi Sinâ’ati’l-inşâ*, Kahire 1910-1920, III.
- Kelpetin, M., *İbn Asem el-Kûfî’nin Kitâbü’l-Fütûhunda Hz. Ebû Bekir Dönemi*, İstanbul 2010.
- _____, *Hulefâ-yi Râşîdîn Dönemi Tarihi Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği*, İstanbul 2012.
- _____, *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*, İstanbul 2016.
- _____, “Hz. Ebû Bekir Döneminde Irak Fetihleri”, *EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler*, 14/43 (Bahar 2010), s. 267-288.
- _____, “Hz. Ebû Bekir Dönemi Fetihleri”, *Hazreti Ebu Bekir*, Sivas 2019, s. 147-158.
- Khalilieh, H. S., *Islamic Maritime Law-An Introduction*, Leiden-Boston-Köln 1998.
- Kindermann, H.-C. E. Bosworth, “Safîna”, *EI2*, VIII, 808-811.
- Lewis, Archibald Rose, “Byzantine and Moslem Shipping in the Mediterranean, 500-1250”, *The American Neptune* 47, 1987, s. 157-167.
- Mâhir, S., *el-Bahriyye fi Mısri’l-İslâmiyye ve âsârühe’l-bâkiye*, Cidde 1979.
- Makrîzî, *el-Mevâ’iz ve’l-i’tibâr bi-(fi) zikri’l-hitat ve’l-âsâr*, nşr. Eymen Fuâd Seyyid, London 2002-2004, III.
- Mes’ûdî, *Mürûcü’z-zehab ve Me’âdinü’l-cevher*, nşr. Saîd Muhammed el-Hâm, Beyrut 1997, II.
- Nadvî, S. S., *The Arab Navigation*, İngilizce trc. Syed Şabâhuddîn ‘Abdur Raḥmân, Lahore 1966.
- el-Omerî, A. M., “İşkâliyyetü’l-bahriyyeti’l-islâmiyye fi ahdi’l-halife Umar b. el-Hattâb “Kera’a fi’r-Rivâyât””, *Mecelletü it tihâdi’l-camiati’l-Arabîyye – el-Ürdün*, III/1 (2006), s. 137-157.
- Özaydın, A., “Câr”, *DİA*, VII, 157-158.
- _____, “Tartûs”, *DİA*, XL, 116-118.
- Özcan, A., “Sind”, *DİA*, XXXVII, 244-247.
- Öztürk, M., *Fâtûmîler’in Deniz Gücü ve Akdeniz Hâkimiyeti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

_____, "Hz. Osmân Dönemi (23-35/644-656) Denizcilik Faaliyetleri ve Bahrî Seferler", *Hazreti Osman*, Sivas 2020, s. 113-140.

_____ - İsmail Koçuk, "Zâtü's-Savârî Deniz Muharebesi (34/654-655)", *Tarihe Yön Veren Savaşlar*, ed. Osman Gazi Özgüdenli, [Basım aşamasında].

Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdâra fî Târîhi Mısr ve'l-Kahire*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl, Kahire 1967, I.

Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Kahire t. y., III-IV.

Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kübî*, nşr. Muhammed Sâdık Bahrülulul, Necef 1964, II.

EK:

Resim 1

H. Ömer devrinde Bizans İmparatorluğu'yla yapılan ve Müslüman Arapların peyderpey Bilâdü's-Şâm'ın [Suriye] sahil şehirlerini ele geçirmesine vesile olan Yermük Muharebesi'nin (h. 15 / m. 36) gerçekleştiği saha.

[Suriye'nin Der'â kenti / İslâm denizcilik tarihi için dönüm noktası]

Fotoğraf: Murat ÖZTÜRK

Resim 2
Suriye'deki Tartûs şehrinin takrîbi iki (2) mil kadar açığında bulunan Ervâd Adası.
Muâviye'nin yakınlığı sebebiyle Hz. Ömer'e bahsetmiş
olduğu düşünölen cezire.

Fotoğraf: Murat ÖZTÜRK

Resim 3 ve 4

Hız. Ömer'in isteği üzerine Babilon yakınlarda Amr b. Âs tarafından tesis edilmiş olan Fustat şehrinin civarındaki Babilon kent kalıntıları.

Fotoğraflar: Murat ÖZTÜRK

